

ФІЛОСОФІЯ Г. СКОВОРОДИ: ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ГУМАНІСТИЧНОЇ ОСВІТИ

THE ARTICLE IS DEVOTED TO ONE PHILOSOPHY OF G. SKOVORODA: FUNDAMENTALS OF PEDAGOGICAL REFLECTION IN THE CONTEXT OF MODERN HUMANITARIAN EDUCATION

Стаття присвячена одній з актуальних проблем підготовки майбутніх педагогів – питанням забезпечення ефективного впровадження особистісно орієнтованого навчання, яке повинно докорінно змінити зміст сучасного освітнього процесу в Україні. В умовах глобалізаційних світових процесів і переосмисленні ролі людини в епоху цифровізації важливим є розуміння подальшого розвитку педагогіки у формуванні особистості нового покоління, а також використання при цьому духовної національної спадщини українського народу.

Крім того, в аспекті реалізації Україною курсу євроінтеграції важливим є впровадження освітньої гуманістичної моделі, яка успішно функціонує у демократичних правових державах Європи. Ця модель орієнтована на різнобічний розвиток усіх творчих сил людини: навчальні заклади реалізують здійснення освітнього процесу в таких умовах, при яких учні можуть бути вільними від заборон та обмежень, що потенційно можуть деформувати їх як особистість.

З запровадженою освітньою гуманістичною моделлю у навчальному закладі панує атмосфера поваги, партнерства, співробітництва, а учні виступають не пасивним об'єктом впливу з боку педагогів, – вони набувають необхідні вміння, щоб постійно засвоювати нові знання та самовдосконалюватися протягом всього життя, мислити вільно та критично, навчаються любити світ і робити його гуманнішим, а також здійснювати свою практичну діяльність творчо та нестандартно.

Мета освітнього процесу на сучасному етапі – формування особистості, основним мотивом навчання якої є не просто формальне набуття знань і навичок, без уваги до морального аспекту майбутньої професії, а основою світогляду якої є гуманістичні цінності. У педагогічних ідеях Г. Сковороди можна знайти низку прикладів, які розкривають його розуміння сутності педагогічного процесу та взаємодію у ньому учня та вчителя, що відображають перераховані принципи в окресленій сфері. Першочергово мова йде про принцип гуманізму як своєрідного розуміння вчителем міркувань, переживань і прагнень учня, віру у благородне особистісне начало людської душі, неймовірний потенціал виховання.

Ключові слова: освітній процес, взаємодія вчителя та учня, педагогічна спадщина Г. Сковороди, моральне виховання і гумані-

стичні цінності, підготовка майбутніх педагогів.

The article is devoted to one of the urgent problems of training future teachers – the issue of ensuring the effective implementation of personally oriented learning, which should radically change the content of the modern educational process in Ukraine. In the context of globalization processes and rethinking the role of man in the era of digitalization, it is important to understand the further development of pedagogy in the formation of the personality of the new generation, as well as the use of the spiritual national heritage of the Ukrainian people.

In addition, in terms of Ukraine's implementation of the European integration course, it is important to implement the educational humanistic model, which successfully functions in democratic legal states of Europe. This model is focused on the versatile development of all creative forces of man: educational institutions implement the implementation of the educational process in such conditions, under which students can be free from prohibitions and restrictions that can potentially deform them as a person.

With the introduced educational humanistic model, an atmosphere of respect, partnership, and cooperation reigns in the educational institution, and students are not passive objects of influence from teachers – they acquire the necessary skills to constantly acquire new knowledge and self-improvement throughout their lives, think freely and critically, learn to love the world and make it more humane, and also carry out their practical activities creatively and non-standardly.

The goal of the educational process at the present stage is the formation of a personality, the main motive for which is not just the formal acquisition of knowledge and skills, without regard to the moral aspect of the future profession, but the basis of whose worldview is humanistic values. In the pedagogical ideas of G. Skovoroda, one can find a number of examples that reveal his understanding of the essence of the pedagogical process and the interaction of the student and teacher in it, reflecting the listed principles in the outlined area. First of all, we are talking about the principle of humanism as a kind of understanding by the teacher of the student's thoughts, experiences, and aspirations, faith in the noble personal beginning of the human soul, and the incredible potential of education.

Key words: educational process, teacher-student interaction, pedagogical heritage of G. Skovoroda, morality and humanistic values, training of future teachers.

УДК 37.091.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/78.2.3>

Ляленко В.В.,

аспірант кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін

Навчально-наукового інституту історії та суспільних дисциплін

імені О.М. Лазаревського Національного

університету «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Філософія та педагогіка Г. Сковороди має довготривалу історію, оскільки мислитель сприйняв і творчо переробив значну кількість наукових праць. Але при цьому Г. Сковорода створив своє оригінальне вчення, яке повністю відповідало викликам часу, збагатив філософію та педагогіку

власними роздумами, які є актуальними до практичного застосування й нині.

Творчість Г. Сковороди поза часом, тому що він глибоко відобразив проблеми свого суспільства та часу. У постановках споконвічних філософських та педагогічних проблем, які змушують задуматися наших сучасників, криється один із

феноменів Сковороди. Саме тому основою нашої наукової праці сьогодні є дослідження філософії Г. Сковороди через основи педагогічної рефлексії у контексті сучасної педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема творчого переосмислення педагогічної спадщини Г.С. Сковороди є досить актуальною та висвітлювалася у наукових працях відомих дослідників його життєвого шляху, а також філософських ідей в історико-педагогічній науці. Окремі питання педагогічної спадщини Г. Сковороди досліджували такі науковці як О. Крутенко, Н. Северин, Н. Білик та інші дослідники.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. За свого життя Г. Сковорода був чудовим педагогом, який умів глибоко та ефективно перевиховувати учнів у дусі ідей гуманізму, народності та спорідненого виховання. Видатний філософ одночасно був як педагогом-практиком, так і педагогом-теоретиком, а основою його педагогічної діяльності виступали чітко встановлені педагогічні принципи.

Педагогічний елемент творчості Г. Сковороди спочатку не виокремлювалася, а сприймалася та оцінювалася як моралізаторська філософія, моралізаторство. Дослідники часто не помічали інноваційних підходів Г. Сковороди, високого рівня їхньої новизни, оскільки намагалися вимірювати творчість мислителя, пропускаючи його крізь призму відомих ним і модних у певну історичну епоху в Європі філософських течій. Це своєю чергою спричинило появу великої кількості інтерпретацій змісту творчості Г. Сковороди, що з'явилися відразу після першого її оприлюднення до сучасних дискусій та обговорень.

Метою статті є висвітлення основних здобутків філософської спадщини Г. Сковороди в аспекті педагогічної рефлексії та з позиції головних засад гуманістичної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважує О. Крутенко, «якщо розглядати концепцію Г. Сковороди в контексті визначення головних задач сучасної освіти, то першочергове завдання педагога полягає у вивченні індивідуальних особливостей вихованців і вихованок задля врахування їхніх здібностей та уподобань у подальшому розвитку» [1, с. 15]. Поступово педагогічна спадщина Г. Сковороди стала загальноновизнаною та почала вивчатися як самостійна лінія його творчості, що нерозривно пов'язана з філософією мислителя та ґрунтується на ній. Завдяки новим ідеям педагогіки Г. Сковороди гуманістичні тенденції у системі виховання та освіти на східноєвропейському просторі набули нової якості. Своєю чергою це обумовило необхідність пошуку нових її цілей, а саме – інноваційних методів виховання та освіти.

Вираженням гуманістичного змісту педагогіки Г. Сковороди є, перш за все, його твердження про

людину як об'єкт виховання, вивчення та самовиховання, про цілі та форми цієї діяльності. Людина, її думки, розум, серце, душа, дух, які взяті окремо й у цілому, є предметом аналізу філософії та педагогіки Г. Сковороди. У розумінні філософа людина – складна система, до якої необхідно ставитися з обережністю, щоб не їй не нашкодити. На думку Г. Сковороди, у світі не існує непізнаних явищ, все у ньому підлягає пізнанню та осмисленню.

Філософ вважав, що людина повинна знайти у собі сили для самопізнання, оскільки вища здатність людини – це логічне мислення. Важливу роль для Г. Сковороди відігравали проблеми моралі, а основна мета педагогіки у його розуміння полягала в ідеї трудового виховання та всебічного розвитку особистості дітей, незалежно від досягнення та становища батьків. Мислитель зауважував, що основними дидактичними вимогами є самостійне вивчення навчального матеріалу, його обдумування та засвоєння.

Основою світогляду Г. Сковороди був гуманізм, який впливав на всю його творчість. Г. Сковорода відстоював думку про те, що за своєю природою людина не зіпсована, добра, оскільки ані її розум, ані її серце не можуть бажати зла людям. На думку філософа, причинами, які породжують моральні вади та інші відхилення від норми у поведінці людини є суспільні умови, неправильно організоване виховання, а також недостатній рівень освіченості народу. Особливо важливим у формуванні особистості є правильне виховання, оскільки на думку Г. Сковороди воно може надати більше переваг, ніж, наприклад, такі як чин, багатство, походження та інші.

При цьому виховання необхідно починати якомога раніше, максимально враховуючи психофізіологічні особливості дітей. Попри те, що досить складно пізнати природу малюка, але вона може і повинна бути пізнана. Так, Г. Сковорода наголошував на необхідності вести щоденне спостереження за дитиною, її грою, відносинами з людьми, які його оточують, а також навколишнім середовищем, за його життям. Виключно у такий спосіб можливо глибоко вивчити задатки дитини, формувати та реалізовувати відповідно до них процес виховання.

Саме правильне виховання дитини з перших днів її життя, вважав Г. Сковорода, є основою профілактики відхилень у формуванні його особистості на майбутнє, вчинення ним протиправних дій. Тому, саме Г. Сковорода є одним з перших мислителів в історії педагогічної думки, хто сформулював та обґрунтував ідею всебічно розвиненої особистості: саме у його творах міститься значна кількість справедливих міркувань щодо морального, трудового, фізичного, естетичного, розумового виховання людини.

Для морального виховання найважливішим, на думку Г. Сковороди, є формування у дитини чесності, скромності, справедливості, комунікабельності. У дружбі він бачив фактор, який покликаний відіграти важливу роль як у моральному вдосконаленні людей, так й у суспільному прогресі. Крім того, дружба є джерелом щастя людини, як зазначає Г. Сковорода, оскільки людини, яка має багато друзів, найщасливіша за всіх інших. Важливими є такі питання як

Не залишилися поза увагою Г. Сковороди і такі питання як виховання патріотизму, любові до свободи, оптимістичного світовідчуття, а дії людини детерміновані постійними законами зовнішнього світу.

Проте ця детермінованість не має фатального характеру. На відміну від інших живих істот людина як особистість та індивід має свободу волі у визначенні лінії своєї поведінки під час вибору того чи того рішення. На думку філософа, свобода дій людини залежить від ступеня пізнання нею своєї природи та законів зовнішнього світу. Лише пізнавши свою природу, вона може вільно спрямовувати власні зусилля на досягнення гуманних цілей, зробити життя змістовним і високоморальним. Так, як зазначає Г. Сковорода, у моральному вихованні важливо навчити дітей бути вдячними. Причому саме поняття «подяка» філософ тлумачив дуже широко, а невдячність своєю чергою вважав джерелом багатьох моральних вад суспільства.

Як зазначає Н. Северин, «Основою морально-етичного вчення Г. Сковороди є питання нормативної етики як умови досягнення щастя, яке завжди поруч з нами, треба вірити у можливість його досягти, вірити в свої сили, творити добро» [2, 36]. Цікавою є також ідея Г. Сковороди щодо необхідності виховання у дітей вміння поєднувати особисті та суспільні інтереси. Основою цього філософ вважав особистий інтерес, проте одночасно з цим зауважував, що усвідомлений кожною людиною особистий інтерес є причиною поєднання інтересів окремої особистості та суспільства. Справжнє життя та щастя, на думку Г. Сковороди, значно залежать від здатності людини поєднувати особисте та суспільне. Це твердження близьке до принципу «розумного егоїзму», яке у розумінні Г. Сковороди передбачає тісний і нерозривний взаємозв'язок («сполучення») свідомого підпорядкування особистих інтересів інтересам суспільства.

Не менш важливим при аналізі педагогічної спадщини Г. Сковороди є аналіз його позиції щодо виховання «доброго серця». Під цим поняттям мислитель розумів людину, яка володіє високими моральними якостями, а її шлях до такого стану душі вбачав у розумовому вихованні, формуючи таким чином своєрідний і повністю логічний

зв'язок і перехід від інтелектуального до морального виховання.

На думку Г. Сковороди, високі моральні якості людини та добрі почуття та вчинки є результатом справжнього знання. Аморальність деяких молодих людей філософ пояснював відсутністю істинних знань, а також тим, що у них не сформовано належним чином розумні та правильні норми поведінки, критичне ставлення до своїх вчинків. Тому варто погодитися з Н. Білик про те, що на сучасному етапі важливо «поширювати гуманістичні ідеї творчої спадщини Григорія Сковороди з метою розвитку утвердження націєтворчої філософської думки в Україні та зарубіжних країнах» [3, с. 5].

Заслуговує на увагу застереження Г. Сковороди, яке не втратило актуальності і сучасному етапі для педагогів: розумове виховання – це не нагромадження знань, його мета – навчити дітей самостійно мислити, робити самостійні висновки, застосовувати набуті знання та вміння у житті. Одночасно з цим дискусійною є думка Г. Сковороди про те, що знання породжують добродішність та інші моральні якості. Причиною такої суперечності у зазначеній позиції філософа слугує те, що освіченість ніяк не тотожна моральності, попри певний зв'язок між інтелектуальним і моральним вихованням. Так, знання, які перетворилися на стійкі переконання, визначають моральну поведінку людини.

Не можна цілком погодитися також з ідеєю Г. Сковороди про можливість однозначно пов'язувати моральне та фізичне виховання. Фізичне здоров'я, життєрадісність філософ вважав ознакою не враженою ніякими моральними вадами душі та зазначав, що веселість – це здоров'я гармонійної душі, а душа, вражена якимось вадами, не може бути веселою. Також Г. Сковорода підкреслював, що значну роль у формуванні особистості, запобіганні відхиленням у поведінці дітей повинні відіграти батьки.

Так, наприклад, батьки повинні дбати про фізичне здоров'я дітей, тому що від цього значно залежить процес формування особистості. Філософ надавав виняткового значення фізичному здоров'ю, схильний був навіть бачити зв'язок між «тілесним» (фізичним) станом та різними психічними захворюваннями. Така позиція Г. Сковороди вбачається необґрунтованою.

Висновки. В результаті проведеного дослідження, у статті приходимо до висновку, що правильне формування особистості, яке полягає у всебічному гармонійному розвитку кожної дитини з врахуванням її природних здібностей, здійснюється спільними зусиллями батьків, учителів, суспільства; починаючи з перших днів життя дитини. Відповідно до педагогічних вчень Г. Сковороди забезпечення такого розвитку є правильним методом виховання та формування особистості

дитини, а також є запорукою успішного запобігання відхиленням у поведінці молоді. У своїй освітній діяльності Г. Сковорода дотримувався принципу народності виховання.

Педагогічна спадщина Григорія Сковороди, мислителя та філософа, яскравого прихильника суспільного прогресу, є джерелом, з якого й на майбутнє педагоги будуть знаходити ефективні рішення для забезпечення гуманістичного підходу при здійсненні освітнього процесу. Для справжнього вчителя, на думку Г. Сковороди, характерною є чесність, скромність, безкомпромісність, кохання та повага до учня, служіння добру, освіченість. Крім того, порада Г. Сковороди щодо необхідності вчителям вдосконалювати свої знання, уміння та навички протягом всього їх життя, не втратила своєї актуальності й на сучасному етапі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крутенко О. Філософська і педагогічна спадщина Григорія Сковороди у процесі сучасної освітньої діяльності. 2023. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjXx5C5u6-KAxUB9bsIHRqRAf0QFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Fznayshov.com%2FFFR%2F19615%2F1_2023-16-17.pdf&usg=AOvVaw0WJTinkRAkCGmqLgLFN7n4&opi=89978449

com%2FFFR%2F19615%2F1_2023-16-17.pdf&usg=AOvVaw0WJTinkRAkCGmqLgLFN7n4&opi=89978449

2. Severyn N., Severyn V. Pedagogical system and moral and ethical teachings of Hryhoriy Skovoroda through the prism of three centuries. *New Collegium*. 2022. Vol. 4, no. 109. P. 30–37. URL: <https://doi.org/10.30837/nc.2022.4.30> (date of access: 17.12.2024).

3. Bilyk N., Vovk M. Ціннісні пріоритети спадщини Григорія Сковороди у сфері неперервної освіти. *Herald of the national academy of educational sciences of Ukraine*. 2022. Т. 4, № 2. С. 1–5. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4216> (дата звернення: 17.12.2024).

4. Розвиток гуманістичних ідей у неперервній освіті: від Григорія Сковороди до сучасного педагога-новатора : колект. наук. монографія / за заг. та наук. ред. д-ра пед. наук Н. І. Білик ; редколегія : В. В. Зелюк, М. О. Кириченко, В. В. Пилипенко, З. В. Рябова та ін. Полтава; Київ: ПАНО ім. М. В. Остроградського, 2023. 542 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734771/1/monografiia_skovoroda_2023.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

5. Алексейчук І.С., Загороднюк П., Мозговий Л.І., Абизова Л.В., Ємельяненко Г. Д., В.О. Дубініна. Філософія освіти і науки: навч. посіб. І. С. Алексейчук та ін. 2-ге вид. переробл. та доповн. Слов'янск, 2019. 365 с. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf1b72d5-d20a-4125-96b2-ff0b9695c9f7/content> (дата звернення: 17.12.2024).